

MARCOLF TEGEN DE BONENTELLERS

Anderhalve man en een paardenkop. Wie kent niet deze uitdrukking? Maar is er iemand die de herkomst kent? De uitdrukking komt voor het eerst voor in een laatmiddeleeuwse tekst genaamd *Dialogus Salomonis et Marcolfi*, in vertaling *De dialoog tussen Salomo en Marcolf*. In dit buitengewoon grappige verhaal komt een anekdote voor waarin Salomo, de bekende koning uit de Bijbel, aan Marcolf, een eenvoudige boer, vraagt wie er binnen zijn. Marcolf antwoordt raadselachtig: “Anderhalve man en een paardenkop.” Hiermee bedoelt hij zichzelf, binnen in zijn huis, en Salomo die op zijn paard voor zijn deur staat waarvan de onderste helft gesloten is. Vanuit Marcolf gezien: een halve man en een paardenkop. Hoe deze uitdrukking vervolgens in het Nederlands terecht kwam is interessant. Maar wie deze Marcolf is des te meer. Marcolf is een boer die zichzelf dwaas noemt en een strijd aangaat met Salomo. Dankzij zijn slimheid wint hij die strijd.

Iedereen is bekend met het fenomeen *dwaas*, een begrip dat we over het algemeen toepassen op iets wat we dom, onverstandig, ondoordacht of regelrecht gestoord vinden. Toch kent elke cultuur zijn dwazen die in werkelijkheid helemaal niet dom of volledig van hun verstand beroofd zijn. Ze zijn meestal te vinden in volksverhalen, sprookjes of religieuze vertellingen. Deze dwazen zijn juist wijs, omdat ze door schijnbaar dwaas te doen hun omgeving in werkelijkheid hard confronteren met de eigen echte dwaasheid of hypocrisie.

In de Europese cultuur kennen we er een paar goed: Tijl Uilenspiegel en Reynaert de vos. Ze halen de vreselijkste streken uit, maar toch sympathiseren we met ze, want ze ondermijnen op ludieke wijze het gezag. Onlangs publiceerde de mediëvist Frits van Oostrom nog een uitgebreide cultuurhistorische beschouwing over Reynaert *De Reynaert: Leven met een middeleeuws meesterwerk* (2023). Hierin laat hij zien dat het verleden altijd spreekt tot het nu. En daar sluit ik me graag bij aan. Want hoewel iedereen wel iets weet van de sluwe vos en zijn streken en het op middelbare scholen een geliefde klassieker is voor de boekenlijst, kent niemand Marcolf. Hij was ongekend populair in het Europa van de late Middeleeuwen, en er bestaan vele versies van het verhaal in verschillende Europese volkstalen. Over deze grappige en aansprekende figuur, zijn strapatsen en alles wat daar nu nog relevant van is voor het huidige tijdsgewricht, valt veel te zeggen. Hij is vanuit allerlei gezichtspunten minstens zo interessant als Tijl of Reynaert.

Allereerst het Middellatijnse verhaal, geschreven door een onbekende auteur: het oudste bewaard gebleven handschrift uit 1410 verhaalt in twee delen over een strijd tussen de wijze koning Salomo en de boer Marcolf, die zichzelf als een dwaas voorstelt aan de koning. Het eerste deel beschrijft een twistgesprek in de vorm van spreekwoorden en het tweede deel een reeks anekdotes die naar een hoogtepunt leiden waarin Salomo definitief door Marcolf voor schut wordt gezet, die daarop de doodstraf krijgt maar erin slaagt hiermee weg te komen. Vergelijkbaar alweer met Reynaert die ook met een slimme zet aan zijn doodvonnis weet te ontsnappen.

De proloog van *De dialoog tussen Salomo en Marcolf* beschrijft Salomo als iemand die over veel wijsheid en rijkdommen beschikt. Hij zit op de troon van zijn vader David. Marcolf is een zeker persoon die uit het Oosten komt, uitzonderlijk lelijk en misvormd, maar zeer welbespraakt. Dit zet meteen de toon voor wat volgt: een verbale woordenstrijd tussen Salomo en Marcolf in deel een van de prozaroman. Deel twee beschrijft een serie voorvallen, waarin Marcolf Salomo confronteert met allerlei moeilijkheden. Marcolf komt als overwinnaar uit de bus, zeer tegen de zin in van Salomo's hovelingen en van de koning zelf. Ze zien liever dat hij flink gestraft wordt voor zijn brutaliteit tegenover de koning. In deel een wil Salomo zover niet gaan, maar hij geeft Marcolf ook niet de rijkdom en roem die hij hem beloofde bij aanvang van het twistgesprek. Marcolf heeft hier het laatste woord met de uitspraak dat er “geen koning is waar geen recht is.”

In deel twee heeft Salomo minder geduld. Marcolf drijft zijn ergernis en woede tot het uiterste. Dit kost de 'brutale' boer aan het einde van het verhaal letterlijk de kop: hij krijgt de doodstraf door middel van ophanging aan een boom. Die weet hij dankzij zijn listigheid te ontlopen door de koning zover te krijgen dat hij zelf de boom mag uitkiezen waaraan hij wordt opgehangen. Die boom is natuurlijk nergens te vinden. Marcolf krijgt zijn vrijheid terug. Met de zin "En zo ontsnapte Marcolf aan de hand van koning Salomo" eindigt het verhaal.

De wijze koning blijkt niet zo wijs te zijn na zijn confrontaties met Marcolf. Maar Marcolf blijkt ook niet de dwaas te zijn die zich als zodanig presenteerde. En zo vormt *De dialoog tussen Salomo en Marcolf* een ingenieus spel met wat wijsheid en wat dwaasheid is.

Salomo en Marcolf representeren ieder een tijdloze positie in de samenleving: de machthebber tegenover een eenvoudige burger, een boer ook nog, iemand die geen macht en geen positie heeft. De theoretisch opgeleide mens met veel kennis, maar kennis die boekenwijsheid is, tegenover de praktisch opgeleide mens met directe kennis uit ervaring. Het hogere tegenover het lagere. De elite of het establishment tegenover de gewone mens. De tweede categorie delft in elke maatschappij altijd het onderspit tegenover de eerste. Dat was toen zo en dat is nu nog steeds zo. "De wereld van de hoog- en de laagopgeleiden zijn meer en meer van elkaar gescheiden, en zelden of nooit treft men elkaar op voet van gelijkheid, alleen nog in hiërarchische situaties." Aldus de politiek filosoof Ewald Engelen in een trefzekere typering van de huidige kloof in de Nederlandse maatschappij. In zijn essay *Ontwaak! Kom uit uw neoliberale sluimer* (2021) analyseert Engelen de gevolgen van dertien jaar liberaal beleid onder de diverse kabinetten Rutte. Zijn conclusie is niet mals: "De neoliberale orde staat op instorten, bezwaken onder haar eigen mislukkingen. De haarscheurtjes van 2008 zijn uitgegroeid tot flinke barsten en breuken. Zelfs de technocraten weten het. Hoor hoe zij zich overschreeuwen. Nu wij nog." De technocraten, dat zijn de huidige machthebbers, bij wie vergeleken Salomo een baken van verlichting is. Wij, dat zijn de kleine boeren, de burgers, de mens zonder macht, die Marcolf vertegenwoordigt.

In het onafhankelijke mediakanaal De Nieuwe Wereld, "een platform dat mensen uit verschillende disciplines bij elkaar brengt om na te denken over grote veranderingen die op komst zijn door een combinatie van snelle technologische ontwikkelingen en globalisering", kwam onlangs Engelen aan het woord. De Nieuwe Wereld lanceerde op 1 juli jongstleden op haar YouTube-kanaal het boek *De gezagscrisis* van sociaal en cultureel filosoof Ad Verbrugge, de initiatiefnemer van het mediakanaal. Engelen was aanwezig om zijn visie op het boek te geven en hield een bevlogen betoog tegen wat hij noemt 'de bonentellers' van deze wereld. De technocraten die denken dat alles gekwantificeerd kan en moet worden om de samenleving beheersbaar te houden. Een prachtige term die de domheid van deze klasse treft in een oer-Hollands woord vat: bonentellers. Iedereen kan het en het is een praktisch nutteloze bezigheid. We moeten dus van ze af, dat is zeker.

Ook Verbrugge beschrijft in *De gezagscrisis* vanuit een andere invalshoek de huidige maatschappelijke kloof: "Crises tuimelen over elkaar heen, de vervreemding tussen burgers en overheid neemt toe (...). De kritiek op 'de elite' zwelt aan, traditionele media worden in toenemende mate gewantrouwd en voorheen gezaghebbende instituties liggen onder vuur." De gezagscrisis die Verbrugge waarneemt en beschrijft vraagt volgens hem om een fundamentele bezinning op onze postmoderne cultuur, die begint met de herwaardering van de mens als een zoekend gemeenschapswezen. Tot zover Verbrugge, wat minder scherp als Engelen, maar beiden wijzen op hetzelfde probleem: hoe om te gaan met een wankelend gezag als gevolg van de heerschappij van de bonentellers. Wat moet hier voor in de plaats komen? Is er überhaupt een oplossing?

Zelf bevind ik mij in een maatschappelijke tussenpositie: als academisch geschoold hoor ik bij de elite. Als docent Nederlands schaar ik mij achter het gezag, en ervaar ik regelmatig een gezagscrisis

in sommige van mijn klassen. Ik op mijn beurt houd moeite met mijn eigen leidinggevendens als ik mij aan regels moet houden die ik onzinnig vind. Ik kijk liever naar de situatie en handel daarnaar. Als laat kind van de jaren zestig heb ik me altijd anti-autoritair opgesteld en politiek gekozen voor kleine linkse partijen, die het anti-establishmentsentiment hoog in het vaandel droegen: in mijn studententijd de PPR, later de SP en sinds kort de Partij voor de Dieren. Tot mijn stomme verbazing bevind ik mij daarbij sinds een jaar of zeven in slecht gezelschap: radicaal-rechtse partijen hebben zich ontwikkeld tot regelrechte anti-establishmentpartijen, waarbij links in hun ogen de elite vormt. Nu begrijp ik dat iemand die een onbetaalbaar grachtenpand bewoont en desondanks op een partij als GroenLinks, de PvdA of D66 stemt, weinig gevoelens van herkenning oproept bij de minderbedeelden. En dat deze partijen hun oude achterban inmiddels volledig van zichzelf vervreemd hebben is ook geen nieuws. Maar dat er een linkse elite aan de macht zou zijn in het conservatieve Nederland is een volstreekte mythe. In onze hele parlementaire geschiedenis hebben wij in dit land nog nooit over een linkse meerderheid beschikt, in tegenstelling tot alle ons omringende landen. Toch slagen radicaal-rechtse partijen als de PVV, het FvD en nog wat splinterpartijtjes er met succes in om dit beeld in stand te houden voor een achterban die voornamelijk uit lageropgeleiden bestaat. De onvrede is succesvol gekanaliseerd. Maar de belangen van die achterban worden niet gediend.

De kloof tussen de rijkste 1 procent, de rijkste 10 procent en de rest van de bevolking is in Nederland inmiddels binnen de westerse wereld het grootst, op de VS na. Er bestaat geen linkse elite, maar die boodschap wil maar niet doordringen. Er bestaat wel een kapitalistisch monster dat erin slaagt altijd zijn eigen belang voorop te stellen en de rest van de wereld te infiltreren en af te leiden van het werkelijke probleem: het uitsluitend dienen van de eigen hebzucht zonder oog voor de rest van de mensheid. Dat deze financiële elite haar belangen veiligstelt in allerlei duistere en ondemocratische gremia, om zichzelf zoveel mogelijk aan het oog van de openbaarheid te onttrekken leidt alleen maar tot het steeds meer vergroten van de bestaande kloof. Die kloof voelt iedereen haarscherp aan. Maar het maatschappelijk debat over inclusiviteit en diversiteit is helaas een nieuw rookgordijn, opgetrokken door de kapitalistische elite om de aandacht af te leiden van alweer het werkelijke probleem. Of neem de term groen kapitalisme, een oxymoron.

Predik ik nu de revolutie? Ja en nee. Een gewelddadige revolutie is nog nooit succesvol geweest op de lange termijn. Niet in Oost-Europa, niet in Azië, niet in Latijns-Amerika, niet in Cuba en ook niet in Frankrijk. De nieuwe machthebbers worden weer ingekapseld door de verleidingen van het kapitaal. Een van de weinige succesvolle opstanden in de wereld is echter de Nederlandse opstand tegen de Spaanse overheersing. Het land is er nog steeds en wordt met meer en tegenwoordig helaas veel minder succes redelijk bestuurd. Maar de bestuurlijke raderen lopen vast. Na vier kabinetten Rutte is er een vacuum, waarbij het momenteel onduidelijk is hoe dit gevuld gaat worden. Gaat de VVD zich herstellen onder leiding van een Turks-Nederlandse vrouw? Gaat de groene Limburger het overnemen? Hoe gaat Omtzigt het doen met zijn NSC? Of slaagt de boerenopstand onder aanvoering van mevrouw Van der Plas? Hoewel ik weinig ophef met veel boeren, die in feite grootgrondbezitters zijn, en bij uitkoping hun kapitaal zullen verzilveren of vergulden, heb ik wel begrip voor veel (kleine) boeren. Ook zij zijn het slachtoffer van het financieel kapitalisme, het agro-industrieel complex.

Boerenopstanden zijn niets nieuws. In de late middeleeuwen heerste er grote onvrede onder de boerenbevolking. Een aantal ontwikkelingen was daarvoor verantwoordelijk. Ten eerste was er de verslechterende economische positie van de landbevolking als gevolg van het financiële stelsel in de periode van het vroege kapitalisme. Daarnaast traden territoriale vorstendommen steeds strenger op door meer reglementering. Dit leidde tot spanningen met autonome gebieden, vooral de dorpen. Deze toenemende machtsuitoefening had weer een hogere belastingdruk tot gevolg voor de

landelijke bevolking.

De afhankelijkheidsrelaties van de traditionele boerenbevolking werden sterker, onder andere door een nieuwe vorm van lijfeigenschap die de boeren met een sociale declassering bedreigde. Ten opzichte van de opkomende burgerij was dit des te pijnlijker.

Tenslotte vormde zich na de uitvinding van de boekdrukkunst een verscherpt kritisch vermogen en een verhoogd zelfbewustzijn van de 'gewone man' onder invloed van een stroom aan vlugschriften. Dit blijkt uit bezwaarschriften en protestprogramma's van opstandige inwoners, waarvan de schrijvers vaak onbekend zijn.

Een Duitse boerenopstand die met naam en toenaam de geschiedenis is ingegaan is die van de *Arme Konrad*, uit Württemberg in 1514. Aanleiding was het slechte economische beleid en de spilzieke hofhouding van hertog Ulrich, die aan de macht was in dit hertogdom tussen 1498 en 1550. Het gedrag van de hertog versterkte de toch al bestaande onvrede bij de boeren.

Ulrich trachtte zijn verhoogde financiële behoeften te vervullen door een nieuwe verbruiksbelasting in te voeren. Hij verlaagde simpelweg de maten voor het vaststellen van het gewicht van wijn, vlees en meel. De gewichtstenen werden lichter, waardoor er meer belasting kon worden geheven op deze producten. Een soort verhoging van de btw avant la lettre. Of wat we tegenwoordig vaak zien: een vaak ongezien blijvende vermindering van de hoeveelheid van een product voor dezelfde prijs.

Älbert Heijn dus in retrospectief.

Begin mei 1514 ontvlamde de opstand van de *Arme Konrad*. Het waren boeren en eenvoudige burgers uit het wijngebied van het Remsdal. De aanstichter was Peter Gais. Hij gooide de gewichtstenen in de rivier de Rems onder het motto: Als ze zinken hebben de boeren gelijk, en als ze blijven drijven heeft onze heer gelijk, als ware het een godsoordeel. Natuurlijk zonken de stenen en Gaispeter ging de geschiedenis in als de *Arme Konrad*. De boerenopstand was geboren en het oproer breidde zich verder uit in het land. In verschillende steden zetten de boeren het stadsbestuur af en stelden ze hun eigen vertegenwoordigers aan. Na een korte poging om persoonlijk te bemiddelen, riep de hertog de deelstaten op een landdag in Stuttgart bijeen, waar ook de boerenvertegenwoordigers uitgenodigd werden. Maar de stadsbesturen van Stuttgart en Tübingen haalden de regering over om de landdag, zonder vertegenwoordiging van de boeren, naar Tübingen te verplaatsen. De boeren raakten politiek geïsoleerd. Onder bemiddeling van Oostenrijk en andere naburige vorsten, sloot de hertog het Verdrag van Tübingen met de deelstaten. Ze namen de hertogelijke schulden over, maar in ruil daarvoor moest de hertog voor elke belastingverhoging toestemming aan de landdag vragen. De boeren kregen echter geen plaats binnen het bestuur van de deelstaten. Ulrich eiste behoud van zijn positie onder bedreiging van de boeren. Die kwamen daartegen in opstand met een leger van in totaal 4000 gewapende boeren. Dit leger werd uiteindelijk tot overgave gedwongen door een hertogelijke troepenmacht. Uiteindelijk werden zestien boerenleiders vanwege opstandigheid geëxecuteerd. Ondanks dit alles ging de belastingverhoging waar het om begonnen was, uiteindelijk niet door, en was de opstand van de *Arme Konrad* in elk geval gedeeltelijk geslaagd.

Ik heb deze opstand wat uitgebreid beschreven om recht te doen aan de verschillen met de huidige omstandigheden: we zullen zeker geen opstandige boeren meer executeren en een gewapende strijd zie ik in Nederland ook niet plaatsvinden. Maar de levensstijl van hertog Ulrich is niets vergeleken met die van 21e-eeuwse miljonairs en oligarchen. Wat wel herkenbaar is voor een 21e-eeuwer is dat in deze boerenopstand duidelijk te zien is hoe die ingekapseld wordt door de kapitaalkrachten en machten van die tijd. En net als nu is er soms een klein succes, maar vaker delven de opstandelingen het onderspit. Dat is nu niet anders dan toen, en ik geloof niet dat daar ooit verandering in gaat komen. Maakt mij dat tot een pessimist? Integendeel. Kijkend naar Marcolf, een boer zonder bezit, eerder een landloper, die met succes in opstand komt tegen een rijke en machtige

heerser, is er reden tot optimisme. Marcolf is niet iemand die de revolutie uitroept. Aan het einde van het verhaal is hij nog precies dezelfde als aan het begin: niet rijker en machtiger. Hij streeft de troon van Salomo niet na. Maar hij is wel ontsnapt aan de controle die Salomo over hem wil uitoefenen, sterker nog, hij bepaalt het gedrag van Salomo door hem steeds opnieuw te provoceren en zo zijn zwakke plekken bloot te leggen. Als halverwege het verhaal Marcolf voor de zoveelste keer zijn gelijk heeft bewezen, maar niet krijgt, zegt hij: “Nu kan ik met zekerheid zeggen dat op een plaats waar geen rechtvaardigheid heerst, dit een slecht hof is.” En als hij daarna het paleis ook voor de zoveelste keer uitgewooid is: “Noch op deze manier, noch op enige andere zal de wijze Salomo rust krijgen van de gek Marcolf.”

Alleen als wij het streven naar macht en rijkdom radicaal afzweren, zullen wij een rechtvaardige samenleving realiseren. Het is de enige manier om de maatschappelijke kloof op te heffen en gelijkheid tussen mensen te bewerkstelligen. Wie niets te winnen heeft, heeft ook niets te verliezen. En dat lukt uitstekend als we ophouden met bonentellen en terugkeren naar de kwaliteit van het bestaan. Die ligt in heel andere zaken. Zaken die een dichter het best kan verwoorden: “De dichter is de meest nuttige van alle mensen. Luiheid, wanhoop, versprekingen, eigenaardige blikken – alles wat de praktisch ingestelde mens verloren laat gaan, verwerpt, negeert, buitensluit, vergeet, dat verzamelt de dichter en door zijn kunst geeft hij het nog enige waarde,” aldus de Franse dichter Paul Valéry. Ik zou die uitspraak nog iets stilliger willen maken: door zijn kunst geeft hij het een hoge waarde.